

LEGKEDVESEBB MADARAINK

11.

balkáni- és nagy fakopáncs

LEGKEDVESEBB MADARAINK

Nagy fakopáncs
Balkáni fakopáncs

11. füzet

LEONARDI FERARII

DE

ARTIBUS

A harkályok dobolása, a zöld küllő panaszosan csengő „klü-klü-klü”-je számomra mindig a tavaszt idézi. Még akkor is, ha egy–egy enyhébb januári napon üzennek egymásnak a magasba nyúló száraz ágról, vagy a legelőn álló vén nyárfa törzséről. Egy olyan napon, amikor talán néhány óra múlva már újabb hóförfögeteg zúdul erdőre, mezőre. A fakopáncsok vidám kopogása, a cinegék csengő hívogatója az ínséges téli hónapokban egy kicsit a madárdalt is pótolja. Én legalábbis így vagyok vele.

A harkályok hozzátartoznak az erdőhöz, az ezüstös bükköshöz éppen úgy, mint a barátságosan suttygó öreg tölgyekhez, vagy a fenségesen komor fenyvesekhez. Szerencsére mind gyakrabban találkozhatunk velük parkokban, kertekben, ami azt bizonyítja, hogy ezek a szép és érdekes életmódu madarak általában nem idegenkednek az emberi környezettől. Sőt például a balkáni fakopáncs szinte keresni látszik azt, gyakran neveli fiókáit gyümölcsfák oldalába vájt „lakásban” s így bőségesen kínál megfigyelni valót számunkra. Vele és a színezetében, viselkedésében hozzá hasonló nagy fakopánccsal ismerkedünk, – igaz csak dióhéjban, – a következő oldalakon.

Harkályok szerte a világon

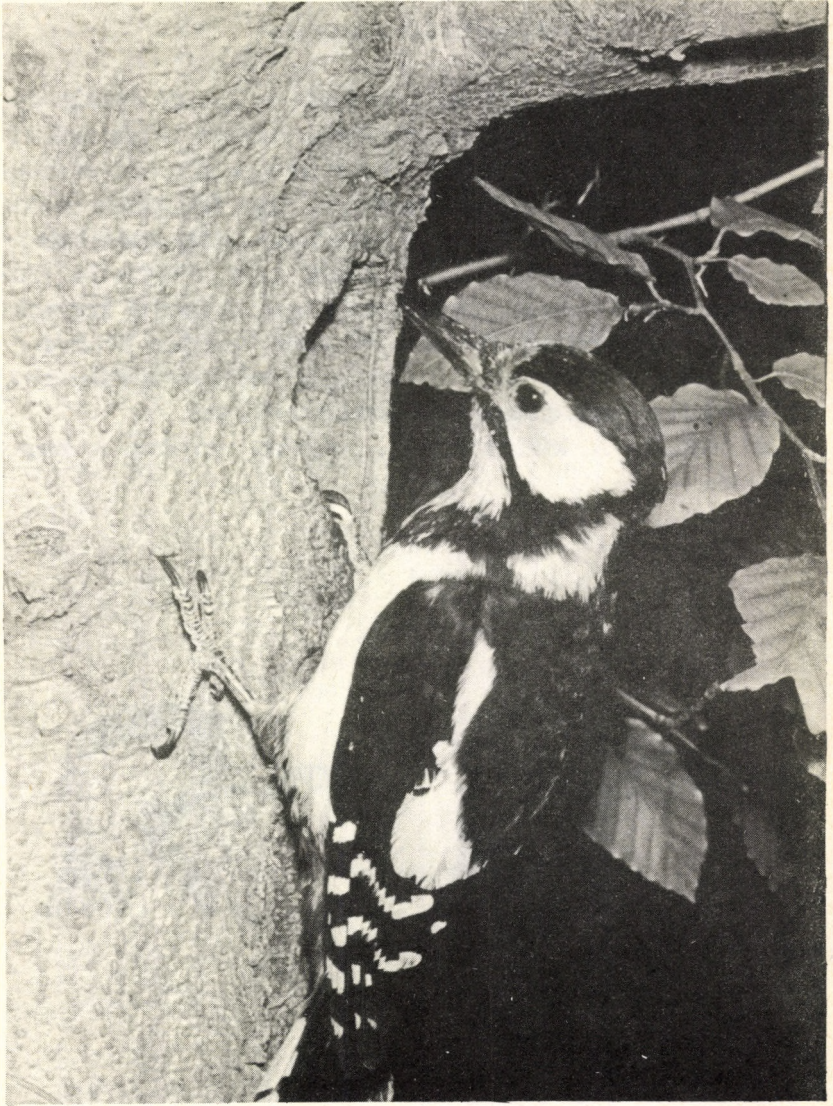
Harkályokkal szinte az egész világon, csaknem valamennyi földrészen találkozhatunk. Képviseleik csupán Ausztráliából, Új-Guineából és a környező szigetekről, valamint Madagaszkárról és a sarkvidékekről hiányoznak. Három alcsaládjuk, a nyaktekercesek (Jynginae), a törpeharkályok (Picumninae) és az igazi harkályok (Picinae) összesen kb. 40 nemzetségbe tömörülnek és kb. 210 fajt számlálnak. A számok különböző szerzőknél, azok rendszertani felfogása szerint, kissé változhatnak.

Az igazi harkályok, ahová a nálunk élő fajok is tartoznak, kis vagy közép nagyságú madarak, teljes hosszuk 9 és 55 cm között váltakozik. A fajok száma, ismét csak a rendszertannal foglalkozó kutatók eltérő megítélése szerint, kb. 169–182. Itt persze nem arról van szó, hogy akadnak ornitológusok, akik egyes fajokat nem ismernek, hanem csupán arról, hogy rendszertani helyzetüket másként értékelik, egyeseket külön fajnak vesznek, másokat összevonnak. Szerencsére ezek a néha ugyancsak parázs rendszertani viták füzetünk anyagát nem érintik.

Hazánkban a nyaktekerces mellett 8 harkályfaj költ, közülük a fehérhátú fakopáncs csak szórványosan fordul elő a közep-hegységeink egyes pontjain s ezért viszonylag ritka (országos állománya 100 pár alatt van), a többivel gyakrabban találkozhatunk.

Harkályok vagy fakopáncsok?

Tulajdonképpen mind a kettő helyes, hiszen a két elnevezés ugyanazt jelenti. Jobban mondva a harkályok alatt valamennyi nálunk előforduló fajt értjük (pl. a küllőket is). A fakopáncs elnevezés viszont csak az úgynevezett tarka harkályokra (nagy, balkáni, közép, fehérhátú és kis fakopáncs) vonatkozik. Zavart okozhat, hogy a különböző kézikönyvekben sem egységes az elnevezés, így például a közkedvelt „Peterson” (Európa madarai) első három kiadásában tarkaharkályok szerepelnek. A legújabb, negyedik kiadásban azonban már visszatértek az általánosságban használt fakopáncs elnevezésre. Azt azonban, hogy a valóban logikusnak tűnő fakopáncsból hogyan lett fakopáncs, ne kérdezze tőlem senki. Talán azok a nyelvészek tudnának erre választ adni, akik annak idején a magyar madárnevek kialakításában – gyakran nem túl szerencsésen – közreműködtek.

Nagy fakopáncs

Hasonlítanak egymásra!

Sőt első pillantásra talán egyformának is tűnnek, pedig van néhány olyan bélyeg, melyek alapján a terepen is biztosan elkülöníthetjük őket. Igaz ehhez többnyire egy jó távcső is szükséges, mert a balkáni, de különösen a nagy fakopáncs óvatos madár és általában nem vár be olyan közelre, hogy szabad szemmel alaposan megnézhessük. Egyébként mint fajtestvérek szoros rokonságban vannak, olyannyira, hogy alkalmilag kereszteződhetnek is egymással. Ezt már jó néhány esetben bebizonyították s az ilyen kapcsolatból származó példányok néha még a gyakorlott megfigyelőnek is fejtörést okozhatnak.

Lássuk tehát a fő különbségeket, melyeket rajzokon is szemléltetünk.

1. ábra

Összbenyomásként mindkét faj fekete–fehér harkálynak tűnik, de ha a fatörzsön kopácsoló, vagy a vaskos ágon felfelé mászó madarat jól megnézzük, máris feltűnik az első különbség. Főként oldalirányból látni jól, hogy a nagy fakopáncs hátrafelé nyúló fekete bajuszszávjáról hasonló színű keskeny keresztcsík vezet a tarkó felé és így a fehér pofákat mintegy kettévágja. Ez a keresztcsík a balkáni fakopáncsnál hiányzik, ezért a pofa távolról is sokkal fehérebbet mutat. (Fehér pofái vannak a közép fakopáncsnak is, de nála a fejtető, az úgynevezett sapka teljes egészében piros, a test oldalait pedig jól látható sötét hosszanti csíkok, szárfoltok díszítik.)

Ha tehát egy fakopáncsral találkozunk a kertben, vagy a park fáin, először a fent említett bélyegre figyeljünk. Ha viszont a madár háttal ül felénk, vagy így mászik felfelé a törzsön, többnyire sikerül a kissé szétterpesztett farkon a szélső tollakat megfigyelnünk. Ezek a nagy fakopáncsnál csaknem teljesen fehérek, messziről „világítanak”, míg a balkáni rokonnál feketék, az apró fehér pöttyöket legfeljebb nagyon közelről, vagy jó távcsővel fedezhetjük fel. Összefoglalva: a nagy fakopáncsnál kevesebb fehér szín van a pofákon, viszont több a szélső farktollakon, a balkáni fakopáncsnál ez éppen megfordítva érvényes, pofái tiszta fehérek, szélső kormánytollai gyakorlatilag feketék. Viszonylag könnyű mindkét fajnál megkülönböztetni a hímeket és a tojót. Előbbiek tarkóján piros folt van, az a balkáni fakopáncsnál valamivel nagyobb kiterjedésű és fakóbb, mint a nagy fakopáncsnál. (A rajzokon a piros szín helye világosabb!) Az öreg tojók fején egyik fajnál sincs piros szín! A balkáni fakopáncs testének oldalain, különösen a combok felett, távolabbról csak jó távcsővel megfigyelhető, a közép fakopáncsénál jóval gyengébb szárfoltok vannak.

A fiatal madaraknál a pofa- és farktoll bélyegek az öregekével megegyezők, de fejtetőjük a fehéres homlokfolt fölött mindkét fajnál és ivarnál piros. A balkáni fakopáncs fiatal példányai mellén néhány rózsáspiros toll is van, de ezt többnyire csak

Balkáni fakopáncs

távcsővel lehet észrevenni. A fiatalkori színruha az első vedlésig tart, így a késő ősszel és télen megfigyelt harkályok már valamennyien öregkori, végleges színezetüket viselik.

Mindkét fajra jellemző a farok alatti rész, a lágyéktollak piros színezete (fiatal és öreg madaranknál egyaránt), ami a balkáni fakopáncsnál nem olyan élénk, kissé rózsaszínbe hajló. Ez azonban mint a két fajt megkülönböztető bélyeg csak megfelelő gyakorlat után jöhet számításba.

Nagy fakopáncs

Balkáni fakopáncs

2. ábra

Egyébként a két harkályt többé kevésbé a hangjuk (egyes hangok!) alapján is elkülöníthetjük egymástól, de miután ezt papíron visszaadni lehetetlen, a már meghatározott példányok figyelését, esetleg a hangok magnóval történő rögzítését ajánlom. Végül a megfigyelés helye csak nagyon csekély és bizonytalan támpontot nyújthat, ugyanis nagy fakopáncssal erdőkben, parkokban és kertekben egyaránt találkozhatunk, a balkáni fakopáncs viszont, bár elsősorban kétségkívül a lakott helyek

környékén fordul elő, ezek közelében az erdőszéleken, vagy például a szőlőhegyek gyümölcsfái közé ékelődött akácokban is felbukkanhat. Bizzuk tehát magunkat minden esetben a távcsőre!

Dobszó az erdőben

Mint sok más madárfaj, a harkályok is különböző hangok segítségével tartják a kapcsolatot, kommunikálnak egymással. Van például egy furcsa, de nagyon jellegzetes, a csőrük gyors verdesésével előidézett mechanikus hangjuk, amelyet dobolásnak szoktunk nevezni. Ezzel a különös hanggal nemcsak a partnert igyekeznek a közelbe csalogatni, de ezzel jelzik a revírek határait, a fészkes (odus) fa helyét, sőt néha a párok a kotlás során a váltást is rövid dobolással vezetik be.

Ha egy harkály dobolni akar, magasba nyúló száraz ágcsontot választ, de nem egyszer villanypóznák hegyén, vagy akár tv antennákon láthatunk ilyen „üzenő” példányokat. Némi gyakorlattal „lefordíthatjuk” ezt a hangot, azaz a dobolás mértékét, idejét, stb. figyelembe véve, tudni fogjuk, hogy a madár párt igyekszik a kiválasztott revírbe csalogatni, területének védelmét kívánja demonstrálni, esetleg az odut akarja bemutatni, vagy éppen arra figyelmezteti párját, hogy váltás következik a tojásokon. Azt is megfigyelték már, hogy a nagy fakopáncs tojó dobolással jelezte párzási hajlandóságát.

Ha a nagy fakopáncs jól „rezonáló” helyet talál, dobolása az emberi fül számára szélcsendes időben akár 800 méternyiről is hallható. Különösen a hosszan tartó dobolások (egyébként 10–20, szinte egybefolyó csapáshanggal) tűnnek fel, amelyeket a nagy fakopáncs elsősorban a párkeresés, párbaállítás és költés idején, tehát körülbelül január végétől júniusig viszonylag sűrűn hallat. Mint maximumot Finnországban egy hímnél 95 dobolást mértek 20 perc alatt, egy tojónál tizet 8 perc leforgása alatt. Míg a finn kutató egy párban álló hím napi dobolási

menyiségét 100–200 között állapította meg, középeurópai megfigyelők szerint egy magányos és tojót hívogató hím 500–600 alkalommal is dobolt naponta. Ha a párban lévő madár mellől a tojót kifogták, egy idő után sűrítette a dobolásokat, azaz párját igyekezett visszacsalogatni, illetve új társat próbált magához hívni.

Míg a nagy fakopáncs hímeknél a dobolás 5–20 (többnyire 10–16) gyors csőrvágásból áll és átlagosan 0,6 másodpercig tart, ugyanez a balkáni fakopáncsnál kb. 20 (16–31) ütésből áll és ennek megfelelően jóval tovább, 0,8 – 1,2 másodpercig hallható. A dobolás hosszúságáról tehát esetleg következtethetünk a madár fajára, de miután idevonatkozó magyar adatok még teljesen hiányoznak, ehhez megfelelő elővigyázat szükséges. A téma viszont adott, hiszen a balkáni fakopáncs dobolásának részletei újat nyújthatnának nemcsak a magyar, de az általában vett madártani szakirodalomban is.

Lakásépítés 20 nap alatt

A harkályoknál korán kezdődik a párzási időszak, a tulajdonképpeni párbaállást megelőző dobolásokat (hím és tojó egyaránt dobol) az időjárástól függően, de már a tél derekán, legkésőbb január második felében rendszeresen hallhatjuk. A párkeresés, párcsolgatás és az ezzel kapcsolatos szertartások március közepén érik el csúcspontjukat, ilyenkor nem ritkán 3–4 harkályt láthatunk együtt, amint körbe körbe kúsznak a törzsön és a vastagabb ágakon, szárnyaikat néha szétterpesztik, közben szenvedélyesen úzik, hajtják egymást. Ez a viselkedés a két fajnál nagyjából hasonló, de azért nagyon hasznos és érdekes lenne feljegyezni azokat az apró, de valószínűleg nagyon is jellemző különbségeket, amelyek azért feltehetően megvannak.

Március vége felé a revirek már kialakulnak, de az még bizonyításra szorul, hogy vajon a végleges odut a hím választja ki, vagy a tojó teszi le a garast azzal, hogy tojásait oda rakja. A nagy fa-

kopáncs fészekoduja általában 3–8 méter magasan készül, de kivételes esetben találtak már odut 26 méteres magasságban, illetve alig két arasznyira a föld felett is. A balkáni fakopáncs odumagassága az eddigi adatok szerint többnyire 2–4 méter, ritkábban 12–15 méter, tehát általában alacsonyabban költ, mint a nagy fakopáncs. Ez azonban sok–sok pontos mérés-adattal még bizonyításra szorul. Tartózkodóhelyének megfelelően többnyire, dió, cseresznye, vagy szilvafát választ, de gyakran akácban, eper, esetleg nyárfa törzsébe vájt oduban neveli fiókáit. Erre vonatkozóan magyar adat sajnos alig van, de a nagy fakopáncs esetében hasonló okok miatt ugyancsak külföldi, csehszlovák adatokat idézünk. Ezek szerint 226 ellenőrzött költés közül 77 tölgy, 67 nyár, 19 bükk, 17 lucfenyő, 15 éger, 13 erdei fenyő, 11 fűz, 9 nyír, 7 szil, 6 jegenyefenyő, 4–4 körte, ill. hárs, 3–3 alma, dió, ill. cseresznye, 2–2 akác, juhar, vörösfenyő, ill. kőris törzsében (vastag ágában) volt. Természetesen az odu helyének megválasztása mindig függ a terület jellegétől is, így például Steiermark-ban (Ausztria) vizsgált 50 odu közül 40 lucfenyő törzsében készült.

Az odukészítés gyakorlatilag kizárólag a hím feladata. Párja időnként ellenőrzi ugyan a munkát, néha forgácsokat dobál ki a földre az üregből, de csak egészen elvétve fordul elő, hogy maga is dolgozik rajta. Pynnönen finnországi megfigyelései szerint a fészkelőüreg adott esetben akár nyolc nap alatt is elkészülhet. Glutz és Bauer (9–) 14–25 (–44) napot említnek, de persze mindez rendkívüli mértékben függ az időjárástól, a terület zavartságától és valószínűleg jelentős egyedi különbségek is előfordulnak. A párok rendszerint évente ácsolnak egy új költőodut, de gyakran előfordul az is, hogy az előző évit használják fel újra. A balkáni fakopáncs költéssel kapcsolatos viselkedése hasonló, de az eddigi megfigyelések szerint általában gyakrabban használja fészkelésre az előző évben készített odut. Az igazság persze az, hogy bár vannak ilyen adatok (pl. Szlivka megfigyelései a Bácskából), de úgy igazából még senki sem „szállt rá” erre a madárfajra. Pedig érdekes és hasznos téma lenne!

Kukkantsunk be az oduba!

Persze csak gondolatban, a valóságban ne zavarjuk meg a harkálypárt a kotlás és fiókanevelés egy cöppet sem könnyű munkájában. Amikor a fatörzs belsejében már készen van a nyújtott zacskó alakú, 20–50 cm mély (átlagosan kb. 35 cm) fészekodu, már végeztek is a munkával, a harkályok ugyanis semmiféle fészekanyagot, növényi anyagokat, tollat, stb. nem hordanak, tojásaikat egyszerűen az odu alján lévő forgácsdarabkákra rakják. A fészekalj mindkét fajnál 5–7 fehér tojásból áll. A balkáni fakopáncs 3 áprilisi fészekaljának átlaga 4,7 tojás volt (1x4, 2x5 tojás), 22 fészekaljé május első feléből 5,4 (1x4, 15x5, 2x6 és 4x7 tojás). Május második feléből 4 fészekalj átlaga újra 4,7; 4, illetve 3x5 tojással, ezenkívül ismert még egy 5-ös fészekalj június elejéről (Horváth L. és Németh M. adatai). A nagy fakopáncs fészekaljainak nagysága csehszlovákiai adatok szerint a következőképpen alakul: 1x4, 18x5, 28x6 és 2x7 tojás. A párok mindkét fajnál csak egyszer költenek évente, általában májusban (néha április második felétől). Hím és tojó kotlik, a fiókák 10–11 (12) nap alatt kelnek ki és általában 20–23 nap múlva hagyják el az odut. A balkáni fakopáncsnál a kotlási és fiókanevelési idő valamivel rövidebb, de ehhez a pontos hazai adatok még hiányoznak. Hogy mennyi időt tölt napközben a tojásokon a hím és mennyit a tojó, az páronként változó lehet, de módosul a költési idő előrehaladtával is. Általában 20–30 percenként (a balkáni fakopáncsnál 30–50 percenként) váltják egymást. Éjszaka a hím „ügyel”, de nappal is ő vállalja a nagyobb részt a kotlásból. A kikelt fiókákat kb 12 napig állandóan melengetik az öreg madarak, a hím pedig a kirepülés előtti utolsó időkig velük éjszakázik.

Balkáni fakopáncs

A már teljesen tollas fiatal harkályok meglehetősen hangosan viselkednek, a lakott odu így már messziről feltűnik. Az öreg madarak is állandóan a közelben tartózkodnak, s ha valaki megáll a fészkes fa alatt, nyomban vészjeleket adnak. Legutóbb Budakeszi határában, a Vadaspark felé vezető viszonylag forgalmas út mellett figyeltem egy pár nagy fakopáncs életét. Az odu alacsonyán épült és a fiókák olyan hangosan lármáztak az utolsó napokban, hogy azt hittem, mindenkinek feltűnnek majd. De az arra felé sétálóknak – szerencsére – eszébe sem jutott, hogy a furcsa hangokra figyeljenek, az autókból meg sem hallhatták, így aztán a fiatalok minden baj nélkül kirepültek. Egy ideig még a környéken tanyáztak, a szülők rendszeresen etették őket. Később már nem találkoztam velük, csak az öreg madarakat láttam hébe-hóba. Az odu, az elhagyott lakás most üresen áll. Kiváncsi vagyok, jövő tavasszal milyen madár telepszik meg benne!

Nagy fakopáncs

A nagy vándorút

Harkályainkat területhű, állandó madarakként ismerjük s ezt egyebek mellett a hazai gyűrzési eredmények is igazolják. Mégis volt egy időszak, amikor a balkáni fakopáncs még ma sem tisztázott körülmények között nekilódult, méghozzá olyan alaposan, hogy meg sem állt amíg Közép-Európa jelentős részén meg nem vetette a lábát. Költési területét 80 év alatt legalább 25 %-kal növelte (Nowak).

A balkáni fakopáncsot korábban csak Kis-Ázsiából ismerték az ornitológusok. Európai földön az első, bizonyító példányt 1890-ben gyűjtötték Észak-Bulgáriában (Reiser). Ugy tűnik, hogy a századforduló fakopáncsunk életében fordulópontot jelentett, mert 1899-ben már Nis (Jugoszlávia) közeléből jelezték előfordulását, majd 1901–s 1905 között további példányokat gyűjtöttek Szerbiában (Matvejev). 1928-ban a Bácskában (Stari Vrbas) tűnt fel (Vasvári) és 1937-re esik az első bizonyított magyarországi előfordulás (Greschik). Ugyanekkor észlelték a Bánátban is (Lintia). A hazai terjeszkedés időrendi adatait a Madártani Intézet külső munkatársainak megfigyelései alapján Dr. Keve András dolgozta fel és több szakcikkben folyamatosan közölte. A madár vándorlókédeve nem lankadt, változatlan lendülettel nyomult észak felé és 1948-ban Kárpát-Ukrajnában (Strautman), 1949-ben Szlovákiában észlelték. Érdekes, hogy Erdélyt csak 1951-ben „hódította” meg (Kohl), ugyanekkor figyelték meg első ízben az ausztriai Burgenlandban is. A további részletes terjeszkedési adatok számunkra már nem érdekesek, talán csak annyi, hogy madarunk vándorútja, legalábbis úgy tűnik, egy időre véget ért. A „meghódított” közép-európai területeken azonban azóta is szilárdan tartja magát, s a számára kedvező élőhelyeken, elsősorban az emberi települések közelében mindenütt megtalálható. Ha a térképre pillantunk, olyan érzésünk támad, mintha ez a szép harkályfaj egyenesen Kárpát-medencét célozta volna meg délkeleti hazájából. Aztán, mint aki a lendülettől nem tud megállni, egy kicsit tovább repült, elsősorban északnyugat és északkelet felé. Hogy megállapodik-e itt végleg, vagy egyszer újból felkerekedik és tovább indul, ma még korai lenne találgatni.

Kertekben, parkokban is!

Nehéz lenne pontosan jellemezni a nagy fakopáncs élőhelyét annál az egyszerű oknál fogva, mert meglehetősen alkalmazkodó természetű és a legkülönbözőbb helyeken megtelepszik. Ha nem is fészkel, azért időről időre felbukkan útmenti fasorokban, akácosokban, csupán néhány fával ékeskedő kiskertekben is. Tulajdonképpen élőhelye a lomb- és tűlevelű erdők, a folyókat kísérő galériaerdők, a nagyobb parkok, arborétumok, ahol szerencsére viszonylag ma is gyakori madárnak tekinthető. A balkáni fakopáncs tartózkodóhelye valamivel könnyebben jellemezhető. Ez a madár megjelenése óta az ember közelségét kereste, városokban, falvakban, vagy azok közelében bukkant fel, s ez a helyzet azóta sem változott. Ha tehát szeretnénk egy példányt távcső elé kapni, ne az erdőben keressük, hanem a falusi kertekben lévő öreg gyümölcsfákon, szőlőhegyeken, eperfasorban. Persze ugyanott bármikor felbukkanhat egy-egy nagy fakopáncs is, tehát a két fajt élőhelyek szerint százszázalékosan elkülöníteni mint már említettem, nem lehet. A Badacsony hegy délre néző oldalán, a szőlőkben álló mandulafákon, barackfákon például mind a két fajt rendszeresen megfigyeltem, de ugyanez a helyzet a Gellérthegyen, vagy a Margitszigeten is. Néha ugyanazon a fán keresgél a két harkály, nagyszerű lehetőséget nyújtva a terepi bélyegek gyakorlatban történő összehasonlítására.

Ősszel és télen nyílik talán a legtöbb alkalmunk arra, hogy a harkályokat például a kiskertekben, de általában olyan helyeken is megfigyeljük, ahol a költési időben nem igen fordulnak elő. A madarak ugyanis ilyenkor kóborolnak, különösen hajlamosak erre a fiatal, azévből kelt példányok és rövid időre, egy kis kopácsolás erejéig bárhol felbukkanhatnak. Ha pedig történetesen néhány mandula, vagy dió maradt az ágon, napokig odajárhat ugyanez a harkály, egészen addig, amíg csak egyetlen szem is maradt az őszi–téli időszakban különösen fontos eleségből. A téli etetőre odaszokott példányok pedig akár tavaszig kitartanak a terített asztal mellett.

Nagy fakopáncs

Testvérháború

A harkályok agresszív természete általában ismert, még az oduban ülő testvérek is gyakran összeakaszkodnak, különösen, amikor két éhes fióka egyszerre próbál az odu szájához furazkodni, hogy első lehessen az etetésnél. A különböző tarkaharkály fajoknál nem egyszer találtak már csőrívágásoktól elpusztult fiókat az odu alján.

Amikor a balkáni fakopáncs megjelent Magyarországon csakhamar kiderült, hogy nem tud megférti az őshonos nagy fakopáncscsal. Alapjában véve nem is lehet csodálkozni ezen, hiszen többnyire ugyanazt az élőhelyet próbálták mind a ketten birtokolni (elfoglalni, ill. megtartani). A gyakran kemény küzdelmekben általában az agresszívebb és erőszakosabb balkáni jövevény bizonyult erősebbnek és részben kiszorította rokonát azokból a parkokból, nagyobb kertekből, ahol korábban rendszeresen fészkeltek. Igaz, néha előfordultak kereszteződések is a két faj között, de ez az általában vett egymás iránti ellenszenvet nem befolyásolta. Sajnos a hazai ornitológusok elmulasztották a nagy lehetőséget, hogy a két faj kapcsolatát nyomban a balkáni fakopáncs megérkezése után részletesen is tanulmányozzák, s így ma sok esetben csak feltevésekre vagyunk utalva. A harc azonban nem szünetel, ezt a badacsonyi szőlőhegyen, Budaörs közelében és másutt gyakran magam is tapasztaltam. Még mindig érdemes lenne tehát valakinek ráállni erre a témára, hiszen a két rokon faj viszonyának (agresszív viselkedés, esetleges kereszteződések, stb.) tanulmányozása igen sok és talán meglepő újdonságot ígér.

Mozgásformák

A tarka harkályok jellegzetes mozgásformái közül a legismeretebb a fatörzsön való kúszás. Láruk is ehhez idomult, amennyiben két újjuk előre, kettő hátra áll, de ezt segítik kemény faroktollaik is, amelyekre mozgás, de főleg kopácsolás közben támaszkodnak. A fakopáncsok nem tudnak fejfelé mozogni a törzsön, mint azt a csuszka teszi, ha mégis alacsonyabbra akarnak

ereszkedni, úgy némileg oldalt fordulva, hátrálva mozognak lefelé, de csak egészen rövid távolságra. Közben farkukat minden ugrásnál megemelik, vagy oldalt nyújtják, hogy ne akadályozza őket. Az viszont fotókkal és filmfelvételekkel igazolt tény, hogy az odu belsejében gyakran mozognak fejjel lefelé is.

Fakopáncsaink ritkán jönnek le a földre, ha igen, akkor a talajon ugrálva haladnak előre. Ugyanezt látjuk néha a vízszintesen nyúló vastag ágon keresgélő nagy fakopáncsnál is. 1986 június 7-én a budapesti Gellérthegyen láttam egy tojót, amely a földre szállt és ott huzamosabb ideig ugrálva szüntelenül a talajt csípdeste. Később egy másik, ugyancsak tojó nagy fakopáncs is melléje szállt, ő is hasonló módon vagdosott a földbe, de hogy mit kerestek és találtak-e valamit, nem tudtam megállapítani. A nagy és balkáni fakopáncs repte hullámvonalú, ezt különösen akkor látjuk jól, ha a madár nagyobb távolságra és nyílt területen kénytelen repülni. A fák között hihetetlen ügyességgel mozognak, különösen a veszekedő, egymást hajtó madaraknál láthatunk szédületes fordulatokat.

Hol alszanak?

Általában külön e célra ácsolt alvóoduban, néha mesterséges fészekoduban, egészen különleges esetekben épületek alkalmas nyílásaiban, sziklarepedésekben, vagy akár a fatörzsön kapaszkodva is eltölthetnek egy-egy éjszakát. A balkáni fakopáncs e tekintetben valószínűleg a nagy fakopáncshoz hasonlóan viselkedik, de vele kapcsolatban még távolról sem áll elegendő megfigyelési anyag rendelkezésre (Magyarországról gyakorlatilag semmi!). A nagy fakopáncs hímje a költési idő alatt sokat tartózkodik az oduban és a kotlás nagyobb részét is ő vállalja. Éjszakánként a fiókák mellett alszik, legfeljebb a kirepülés előtti utolsó napokban keres más pihenőhelyet, amikor a felcseperedett és szüntelenül mozgolódó fiatalok miatt már egyszerűen nem marad számára elegendő hely az oduban. A tojó az éjszakát a közelben lévő alvóüregen tölti.

Ilyen alvó- vagy éjszakázó odukat a nagy fakopáncsok (és valószínűleg a balkáni fakopáncs is) az év minden szakában készíthetnek. Különösen élénk ácsmunka kezdődik a nyár végén és ősszel, amikor a költési szezon és a vedlés befejeződése után a harkályok ismét kezdik kialakítani saját territóriumukat. Az ilyen, csupán alvás céljára szolgáló oduk egyébként távolról sem olyan gondosan kimunkáltak, mint azok, amelyekben a madarak költenek. Szűkebbek és oldalaik sincsenek olyan lelkiismeretesen eldolgozva, mint amazoké.

Érdeemes és nagyon érdekes is megfigyelni egy–egy nagy fakopáncsot az alkonyati órákban, meglesni azt a módot, ahogy hálóhelyét felkeresi. Budapestiek számára a Margitszigetet ajánlhatom, ahol ez a madár elég gyakori és különösen lombhullás után viszonylag nagy területet tarthatunk megfigyelés alatt. Amikor már alkonyodni kezd, borús időben korábban, derült égbolt mellett később, a nagy fakopáncsok abbahagyják a táplálkozást és éjszakázófaik felé repülnek. De eszük ágában sincs azonnal az oduba bújni, ennek nagyon jellegzetes szertartása van. Először egy közeli fa csúcsára, lehetőleg valami száraz ágra, vagy csonkra ülnek fel, ott körbe mászkálnak, néha kopácsolnak is egy keveset és gyakran hallatják „kix” vagy „kik” (ki hogyan hallja) hangjukat. Ha alkonyat előtt ilyen helyzetben találunk egy nagy fakopáncsot, majdnem bizonyosra vehetjük, hogy az a fa, amelyben az alvóüreg van, valahol a közelben áll. Ha megállunk sétánk közben és kicsit figyeljük a madarat, azt fogjuk látni, hogy előbb utóbb elindul alvóhelye felé, mégpedig, vagy fokozatosan közeledik egyéb fák közbeiktatásával, vagy egyenesen odarepül. Ott szintén keresgélést mímel egy ideig, de ennek már semmi köze a táplálkozáshoz, ez már csak színjáték, amely szervesen hozzátartozik a beszállási ceremóniához. Távcsővel végigvizsgálva a fa törzsét rendszerint már ilyenkor sikerül az odut felfedeznünk. Madarunk közben lassan csavarodik a törzs körül, majd gondol egyet és lejjebb repül, s most már egészen közel telepszik le az oduhoz. Ott is tettei magát még egy darabig, míg végül mégis csak a bejáratnál terem. De nem bújik be azonnal, hanem előbb hosszabb, rövidebb ideig a környéket kémleli aggodalmas tekintettel. Csak amikor

meggyőződött róla, hogy semmi veszély nem fenyegeti, tűnik el a fa belsejében.

Ezekhez az alvóüregekhez a madarak estéről estére visszajárnak, érdemes tehát minél gyakrabban megfigyelni ezt a maga nemében egyedülálló színjátékot és a beszállás módját vázlatosan mindjárt papíron is rögzíteni. Különösen érdekes lenne tudni, hogyan viselkedik e tekintetben a balkáni fakopáncs? Vajon mindig azonos fáról, esetleg ugyanarról az ágról indul alvófája felé, vagy többféle lehetőséget váltogat? Megfigyelhető-e viselkedésbeli különbség az oduhoz való közeledéskor hím és tojó között? A nagy fakopáncs tojóit például a nyár végi és őszi időszakban általában valamivel (10–20 perccel) később térnek nyugovóra, mint a hímek. Ki tudja, így van-e ez a balkáninál is? Vagy éppen megfordítva? Mikor kezdődik az éjszakázás a különböző évszakokban és mennyire érvényesül a fényviszonyok hatása? Sok-sok kérdés, melyre hazai vonatkozásban még alig, vagy egyáltalán nem tudjuk a feleletet.

A középeurópaiak állandóak . . .

Az eddigi hazai gyűrűzési eredmények is azt bizonyítják, hogy a nagy és balkáni fakopáncsok hűségesen kitartanak egy-egy terület mellett. Legfeljebb a fiatalok kóborolnak el néhány kilométernyire, ami természetes is, hiszen önállósodásuk után már a „persona non grata” listára kerülnek, nemkívánatos elemekké válnak és szüleik egyszerűen elűzik őket a territóriumból. A helyi mozgások apró részletei azonban még hiányoznak, az itt felmerülő kérdésekre az elkövetkező évek jelölési munkái adhatják meg a feleletet.

. . . az északiak néha vonulnak

A Norvégiában, Svéd- és Finnországban, ezenkívül a Szovjetunió északnyugati és északi tájain élő nagy fakopáncsok a törzsalakhoz tartoznak, a tudományos elnevezés a *Dendrocopos maior maior* névvel illeti őket. Élőhelyük a tajga mocsaras erdei, ahol helyenként gyakori fajnak számítanak. A tülevelű

erdőkben ritkábban fészkelnek, annak ellenére, hogy a fenyőmagnak az év minden hónapjában általában nagyobb jelentősége van táplálékukban, mint hazánkban, ill. általában Közép-Európában. Elképzelhető, hogy az északi nagy fakopáncsok időről időre bekövetkező inváziói is a fenyőfélék rossz magtermésével vannak összefüggésben. A vándorlás ezekben az években július–augusztusban indul meg, az eddigi vizsgálatok szerint érdekes módon néha a fiatal madarak, máskor az öreg példányok szerepeltek túlnyomó többségben. A harkályvándorlás egészen novemberig elhúzódhat és a madarak közben elérhetik a Faröer szigeteket, Nagy-Britanniát és az északnémet területeket. Érdekes, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a vándoroknak csupán egy része tér vissza tulajdonképpeni hazájába, a többi a telelőhelyen marad és szépen beleolvad ott talált fajtársai közé.

Az erdők ácsa

Valamikor gyermekkorunkban így tanultunk a harkályokról, a „harkálybácsiról”, pedig tevékenységük távolról sem csak kopácsolásból áll. Eltekintve attól, hogy például a küllők sokkal szívesebben keresgélnek a fűben hangyák után, a fakopáncsok életében is vannak időszakok, amikor alig–alig nyúlnak az ácsszerszám után.

Persze ha az odukészítésre gondolunk, akkor valóban ők az erdők ácsmenterei és nagyon sok egyéb madár, seregélyek, légykapók, cinegék, kék galamb, füleskuvik és mások köszönhetik kényelmes otthonukat a kemény harkálycsőröknek. Hiszen nemcsak a költés céljára szolgáló odukat készíteneik, de alvóüregeket is, amelyek később ugyancsak kitűnő tanyái lehetnek egy–egy rászoruló cinege, vagy légykapó párnak.

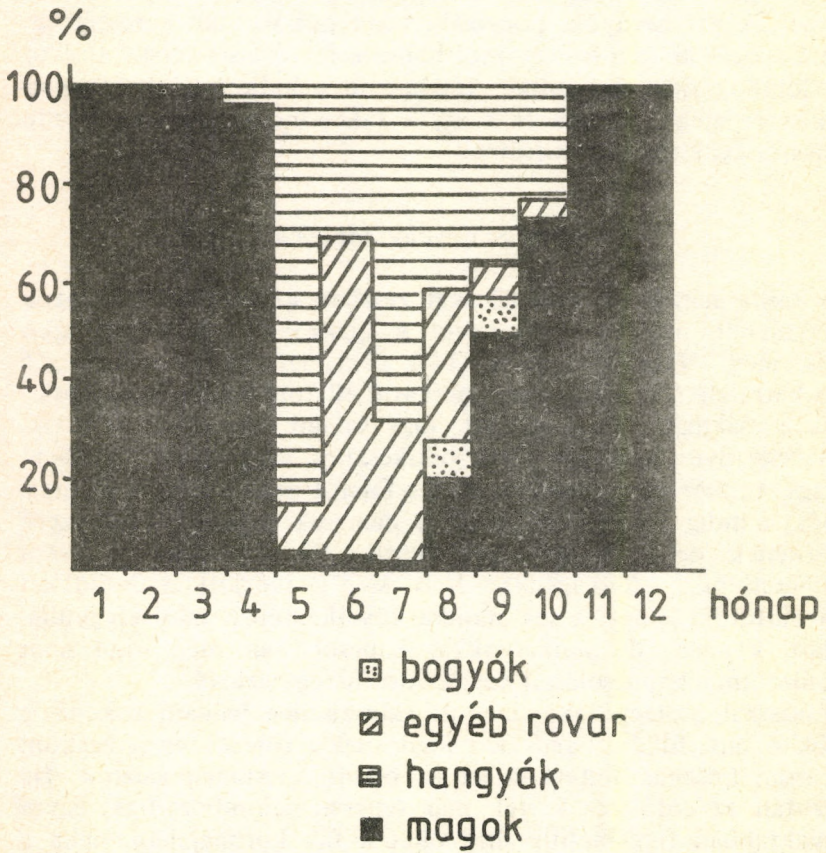
Kopácsolás ide, kopácsolás oda, persze tévedés lenne arra gondolni, hogy a balkáni, vagy a nagy fakopáncs zsákmányát minden esetben kemény munkával, a kéreg alól, vagy a fa belsejéből kénytelen kivésni. A táplálkozásról szóló fejezetben erről bővebben is szó esik majd. Egyébként éppen ma, 1986. július 4-én, amikor ezeket a sorokat írom, jártam fent kora reggel a Gellért-

hegyen és figyeltem két nagy fakopáncsot, egy öreg tojót és egy ideit, még piros homlokú madarat, amint hosszú időn át azzal foglalatalkodtak, hogy a magas kőrisek vékony koronaágairól szedegessenek le valamit. Hogy mit azt sajnos távcsővel sem tudtam kivenni, csak gyanítom, hogy levéltetvek, esetleg hangyák lehetnek. Máskor a tölgy, vagy a fenyő kinyúló ágain lehet látni egyensúlyozó, csimpaszkodó nagy fakopáncsokat, amelyek ott hernyók, poloskák, talán pókok után keresgélnek. A kopogás az őszi hónapoktól hangzik fel újra sűrűbben, amikor a lombok már elsárgultak, részben le is hullottak, de a rovarvilág is megfogyatkozott s így a fakopáncsok megint névadó mesterségükhöz kényszerülnek.

Állati és növényi táplálék

A tarka harkályok táplálékukat részben a fatörzsről, ill. azok belsejéből, részben a vékonyabb gallyakról és a levelekről szerzik meg. Nyelvük hegyes, 3–4 centiméternyire kinyújtható és hátrafelé álló sok kis horgoskával ellátott. Ezzel „operálnak” ha a zsákmány a kéreg alatt, vagy valami repedésben rejtőzik. Ha egy ilyen harkályt nézek odukészítés, vagy dobolás közben, vagy amikor éppen valami ízletes falatot próbál kivéni a törzsből, mindig csodálattal adózom nemcsak kemény, véső szerű csőrének, de annak is, hogyan bírja a fej, főként az agy ezt a hihetetlennek tűnő igénybevételt. Még gyakorlott gépíronőkkal is előfordul, hogy a sok munka következtében inhuvelygyulladást kapnak, de harkályokkal kapcsolatban még soha nem hallottam a kopácsolással kapcsolatos betegségekről.

Tavasszal a nagy fakopáncs és valószínűleg balkáni rokona is sok rovar, főként hangyákat fogdosnak a törzsön és az ágakon. Lassan kúsznak felfelé és itt is, ott is felcsípnek valamit. Ha azután az erdők és kertek már teljesen belombosodtak, egyre gyakrabban figyelhetjük meg őket a fák koronájában, néha a vékony gallyakon csüngeszkedve, ahol levéltetveket és hernyókat szedegetnek. A finn Pynnönen 1943-ban készített összeállításból érdekes módon az derül ki, hogy a nagy fakopáncs

táplálékösszetétele Európa különböző részein jelentősen változhat. A bogarak és lepkék (hernyókkal, bábokkal) aránya például három országban a következőképpen alakult:

	bogár	lepke
Németország	57,1 %	22,2 %
Finnország	18,5 %	5,6 %
Észtország	15,2 %	23,1 %

A hazai vizsgálatok szerint, amelyeket Dr. Török János és Csorba Gábor végeztek Júlianna major (Nagykovácsi) határában, tölgyesben, a nagy fakopáncs fiókák tápláléka két különböző évben a következőképpen oszlott meg (egyedszám alapján):

	1981	1982
Ászkák	0,00 %	0,08 %
Ikerszelvényesek	0,00 %	0,19 %
Poloskák	35,70 %	62,20 %
Növényi tetvek	36,00 %	4,90 %
Bogarak	1,00 %	1,30 %
Lepkelárvák	7,80 %	9,40 %
Kétszárnyúak (legyek)	15,20 %	4,90 %
Hártyásszárnyúak (pl. darazsak)	1,20 %	0,38 %
Kaszáspókok	2,60 %	16,40 %
Pókok	0,28 %	0,19 %

A balkáni fakopáncs állati eredetű tápláléka az eddigi vizsgálatok és megfigyelések szerint nagy vonalakban hasonló a rokon fajéhoz, jellemző azonban rá, hogy a középeurópai tarka harkályok között egész évben a legtöbb növényi táplálékot fogyasztja. A fiókanevelés idején a hordott eleség súlyának nem egyszer többmint a felét a növényi eredetű táplálék, főként cseresznye, szeder és más gyümölcsök jelentik.

Ősszel és télen a nagy fakopáncs éppen úgy, mint balkáni rokona elsősorban kopogtatással, csörmunkával keresi a mindennapi betevő falatot. Részint a törzseken, vastagabb ágakon kopácsolnak, részint a dió és mandulafákat járják, hogy az ágakon

maradt termést összeszedjék. Ahol a tanyahelyük közelében téli madáretető működik, szívesen keresik fel, hogy a napraforgóból torkoskodjanak, de az ágakra akasztott nyers húst és szalonnát is megvámolják.

Külön fejezetet érdemelne a nagy fakopáncsnak a fenyőtobozok iránti előszeretete. Ha a téli erdőben járva fenyőfák közelében (nem feltétlenül alattuk) olyan helyre bukkanunk, ahol a hó szinte barnállik a rengeteg toboztól, ez a harkály munkáját jelzi. A tobozok fölött mindig megtalálható az a vaskos ágvilla, vagy egy mélyebb repedés a fa törzsén, ahová a madár a fáról leszakított fenyőtobozt beszorítja, majd csőrével alaposan megdolgozza, hogy a pikkelyek alatt lévő maghoz jusson. Pynnönen finnországi vizsgálatai szerint a nagy fakopáncs egy óra leforgása alatt átlagosan 165–170 fenyőmagot szed ki, ami persze mindössze 0,8 grammnyi táplálékot jelent.

Ami az évi táplálékot illeti érdemes idézni fenti szerző finnországi eredményeit, amelyeket 1943-ban publikált. A táblázatból jól érzékelhető a növényi és állati eredetű táplálék időbeni megoszlása, azon belül a rovertáplálék erős megnövekedése a fiókanevelés idején. Turcek (1961) 64 növényfaj termését említi, mint a nagy fakopáncs táplálékát, közöttük 12 Pinus, 6 Picea és 5 Larix fajt, ami ismét bizonyítja a nagy fakopáncs túlevelűek iránti előszeretétét. A balkáni fakopáncsnál Turcek még csak 7 növényfaj termését említi, fontos lenne tehát a további adatok gyűjtése.

1970 augusztus elején tíz napig figyeltem rendszeresen néhány balkáni fakopáncs tevékenységét egy a Badacsony hegy oldalán lévő kertben, ahol egyebek mellett 6 mandulafa is állt. Ezekre jártak a harkályok, én pedig egy jókora kettős létra segítségével pontosan leszámoltam az egyes fákon talált kilyukasztott (kibelezett) szemeket. Kíváncsi voltam, vajon hány százalékát jelentik az össztermésnek. A kapott eredmény a különböző fákon 0,0 % és 3,3 % között mozgott, a hat fa átlagában 1,32 % volt, tehát a termés eredményességét a harkályok tevékenysége gyakorlatilag egyáltalán nem befolyásolta.

Első számú ellenség a karvaly!

A harkályok óvatos madarak, ezt magunk is tapasztalhatjuk, amikor szeretnénk az erdőben, vagy a kertben látott madarat közelebről is megfigyelni. Bármilyen csendben lopózunk is, az éber madár észreveszi közeledésünket és legjobb esetben is nyomban az ág, vagy a törzs másik oldalára kanyarodik. De előfordul az is, hogy rögtön elrúgja magát az ágról és hullámszerű repüléssel messzire távozik a megfigyelés színteréről. Bármilyen óvatos madarak legyenek is, természetes ellenségeik támadását néha bizony nem tudják kivédeni. Erre utalnak a hazai erdőkben és kertekben is található tépések, ahol a földön heverő tarka tollak többnyire a karvaly, vagy a héja szerencsés vadászatát jelzik. A harkályok számára egészen más előjelű találkozások adatait Uttendörfer (1952) foglalta össze és a nagy fakopáncsra a következő adatokat kapta (tépések, köpetek alapján):

karvaly	154 esetben
héja	119 –,,–
macskabagoly	56 –,,–
egerészölyv	27 –,,–
vándorsólyom	26 –,,–
vörös kánya	7 –,,–
uhu	4 –,,–
uráli bagoly	2 –,,–
törpekuvik	1 –,,–
kabasólyom	1 –,,–

Persze természetes ellenségeik már évezredek óta tizedelték a harkályokat anélkül, hogy az állományban jelentős károkat okoztak volna. Sokkal veszélyesebb számukra az emberi tevékenység, elsősorban a korosabb erdők mind nagyobb mérvű kitermelése, amely fészkelési lehetőségeiktől fosztja meg őket. Ilyen szempontból a balkáni fakopáncs szerencsésebbnek mond-

ható, mert élettere (parkok, kertek, szőlőhegyek) az ott álló öreg gyümölcsfákkal tartósabbnak tűnik, mint középhegységeink erdei és a folyókat kísérő ligeterdők. Érdemes lenne sűrűségvizsgálatot végezni, számolni elsősorban a nagy fakopáncs párokat a költési időben, előre kijelölt területeken. Az így nyert adatok komoly segítséget nyújthatnának a madárvédelmi munkák során a jövőben is.

Meddig élnek a harkályok?

A harkályok állandó madarak, így aztán hosszú ideig legfeljebb csak alkalmasszerűen jelölték őket, ennek megfelelően hiányoznak is az adatok a szabadban elért átlagos, ill. lehetséges életkorra vonatkozóan. Glutz és Bauer a középeurópai madárvilágot tárgyaló kézikönyvükben a hazánkban is előforduló fajokra a következő adatokat adják:

Zöld küllő:	átlagéletkor legfeljebb 2–3 év; egy pd. bizonyítottan 5 éves és 5 hónapos, egy másik 5 éves volt.
Szürke küllő:	bizonyított legmagasabb életkor 5 év és 4 hónap.
Fekete harkály:	az eddig elért maximális életkor 7 év volt.
Nagy fakopáncs:	az eddigi legöregebb gyűrűs példány legalább 9 éves volt, további két példányt 8 év és 9 hónapos, ill. 8 éves korában ellenőriztek.
Balkáni fakopáncs:	adatok hiányoznak.
Közép fakopáncs:	maximális életkor eddig 8 év.
Fehérhátú fakopáncs:	adatok hiányoznak.
Kis fakopáncs:	bizonyítottan legalább 6 évig élt egy példány.

A hazai, ugyancsak meglehetősen szegényes harkály gyűrűzési eredmények szerint nagy fakopáncsok 35 alkalommal a jelölés évében, 17 példány a rákövetkező és 3 példány a gyűrűzést követő második évben kerültek újra emberkézbe.

A balkáni fakopáncsról csak Zsoldos Árpádnak a tapolcai Szentgyörgyhegyen végzett rendszeres gyűrűzései révén van néhány adatunk. Ezek szerint 2 példány még a jelölés évében, 1 a következő, 3 a második, 1 a harmadik évben került kézre.

Kedves Madárbarát!

Ismeretterjesztő füzetünkben legkedvesebb madaraink közül ezúttal a nagy fakopáncsról és a balkáni fakopáncsról ejtettünk néhány szót. Ne feledje azonban, hogy erdeinkben, kertekben, parkokban még sok más madár él.

Ha szeretné még jobban megismerni őket, ha szeretné tudni, mit tehetne érdekükben jöjjön közénk, legyen tagja a Magyar Madártani Egyesületnek. Legfontosabb célkitűzésünk, hogy minden hazai madárbarátot magunk köré gyűjtsünk. Minél többen vagyunk, annál többet tehetünk madaraink gyakorlati védelme érdekében.

Központi irodánk és postacímünk:

Magyar Madártani Egyesület

1121. Budapest, Költő u. 21.

Irta: Schmidt Egon

Fotók: Bécsy László

Címlapterv: Muray Róbert

Grafika: Glutz és Bauer (1980) nyomán Péchy Tamás

Kizárólag belső terjesztésre

Felelős kiadó: Péchy Tamás

